

Отримано: 18 жовтня 2018 р.

Прорецензовано: 19 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 22 жовтня 2018 р.

e-mail: olegnedv@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2018-7-115-120

Недвига О. В. Концептуальні основи психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців-саперів у бойових умовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*: збірник наукових праць. Острого: Вид-во НаУОА, листопад 2018. № 7. С. 115–120.

УДК 159.923.33:355.48 «XX»0.3

Недвига Олег Вячеславович,

старший викладач кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-САПЕРІВ У БОЙОВИХ УМОВАХ

У статті розкрито концептуальні основи організації психологічного забезпечення з військовослужбовцями-саперами. Детально окреслено професійно важливі якості, якими має володіти сапер під час перебування на мінному полі. Встановлено, що основними напрямками психологічного забезпечення саперів, які виконують завдання в бойових умовах, слід вважати професійно-психологічний відбір, психологічну підготовку та психологічну допомогу. На прикладі військовослужбовців, яких залучали до розмінування території Південного Лівану показано, що найбільш ефективно та впевнено виконують бойові завдання сапери з низьким та середнім рівнем реактивної тривожності, з гіпертичним і демонстративним типом акцентуації характеру, а також ті, які діють у складі «бойових трійок».

Ключові слова: сапер, психологічно-професійний відбір, психологічна підготовка, психологічна допомога, бойовий стрес, страх.

Oleh Nedvyha,

Senior Lecturer of the Department of Social Sciences, Ivan Chernyakhovsky National Defense University of Ukraine

THE CONCEPTUAL BASIS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE ACTIVITIES OF SERVICEMEN-SAPPERS IN COMBAT CONDITIONS

In the article the conceptual basis of the organization of psychological support of servicemen-sappers was shown. The professionally important qualities needed by a sapper on the minefield were defined. The main directions of the psychological support of the sappers performing tasks in combat conditions should include professional-psychological selection, psychological training and psychological assistance. For example, among the servicemen who were demining the territory of South Lebanon the most efficient and confident were those who had low or intermediate levels of reactive anxiety, a hyper-timic and demonstrative type of accentuation of character, as well as those acting as a part of the «combat three» («boyevaya troika»).

Key words: sapper, professional-psychological selection, psychological training, psychological assistance, combat stress, fear.

Постановка проблеми. Військовослужбовці-сапери, виконуючи бойові завдання з розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, перебувають у стані постійної готовності, емоційної напруги, соціально-психологічної та сенсорної ізоляції. Навіть нетривале перебування на мінному полі призводить до стану втоми, психічного спустошення, емоційного виснаження, що в підсумку породжує високий рівень емоційного стресу. Встановлено, що в професійній площині фахова підготовка сапера та його індивідуально-психологічні властивості тісно переплетені. Поведінку сапера на мінному полі характеризують в амбівалентній площині. З одного боку, діяльність сапера спрямована на знешкодження живої сили противника, а з іншого – на збереження життя військовослужбовців та мирних громадян [1].

Питання психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів у сучасній воєнно-психологічній науці ще не перебуває на належному рівні, оскільки немає наукових напрацювань, які б комплексно розкривали проблему психологічного забезпечення діяльності сапера й слугували теоретичною та методологічною основою для її практичної організації. Внаслідок цього, ефективність конкретних рекомендацій, що пропонують військові психологи для вирішення психологічних проблем саперів не дає органам військового управління приймати науково-обґрунтовані з психологічного погляду, рішення.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій дають підстави стверджувати, що на саперів у перший тиждень виконання бойових завдань суттєво впливають різного роду стресогенні чинники, пов'язані з кліматично-географічними умовами, безпекою, особливостями організації службової діяльності та іншими психологічними чинниками. Стресогенні чинники здійснюють як позитивний, так і негативний вплив на психоемоційний стан сапера. На ефективність виконання бойових завдань із розмінування суттєво впливають індивідуально-психологічні властивості сапера. За нашими дослідженнями

найбільш ефективно та впевнено виконують бойові завдання сапери з низьким (19,1) та середнім (33,5) рівнем реактивної тривожності, гіпертичним (34,4) і демонстративним (5,1) типом акцентуації характеру, а також ті, які здебільшого орієнтовані на матеріальну сторону діяльності.

Діяльність саперів супроводжується значною кількістю особистісних страхів, факторне навантаження кожного з яких є досить високим. Серед виявлених страхів найвище факторне навантаження отримали наступні: «стати інвалідом» (0,94), «боязнь загинути» (0,88), «підірватись на міні» (0,84), «виконання бойового завдання самостійно» (0,75) та деякі інші [2]. Доведено, що інтенсивність прояву тих чи тих факторів страху залежить від рівнів тривожності саперів, мотивів, що регулюють їх поведінку та акцентуацій характеру, що домінують. У цьому контексті постає нагальне питання щодо відпрацювання концептуальних основ психологічного забезпечення діяльності саперів, яке організаційно може містити три взаємопов'язаних елементи: професійно-психологічний відбір, психологічну підготовку та психологічну допомогу.

Керуючись вищезазначеним, мета статті полягає в розкритті концептуальних основ психологічного забезпечення діяльності саперів, які базуватимуться на досвіді розмінування території Південного Лівану й Донецької та Луганської областей.

Виклад основного матеріалу. Професія сапера вимагає від військовослужбовця не лише ретельної фахової підготовки, але й специфічного складу характеру, особливого внутрішнього самоконтролю. До саперної справи мають залучатися найбільш талановиті, психічно стійкі й навіть «ніжні» військовослужбовці. Серед спектру професійно важливих якостей військовослужбовця-сапера варто виокремити такі: організаторські здібності, сміливість, вимогливість, комунікабельність, доброзичливість, критичне ставлення до себе й своєї діяльності. Для військовослужбовців мінно-підривних підрозділів важливими є аналітичний розум, відповідальність, відмінна моторика рук, злагоджена координація рухів і дій у цілому, пунктуальність, акуратність, інтуїтивність, висока витримка та стресостійкість, розвинена антиципація, вміння тверезо оцінити ситуацію на мінному полі, здатність прогнозувати результати своїх дій [1]. Сапер має вміти швидко приймати рішення, тривалий час працювати наодинці, зберігати спокій навіть у найнапруженіших ситуаціях. У цьому контексті варто зазначити: втративши почуття страху, сапер має залишити свою професійну діяльність.

Розвиток професійно важливих властивостей сапера, описаних вище, вимагає належного професійно-психологічного відбору, психологічної підготовки та психологічної допомоги військовослужбовців. Зупинимось на цих напрямках психологічного забезпечення саперів більш детально.

Професійно-психологічний відбір військовослужбовців-саперів. Провідний вітчизняний вчений М. Макаренко розглядає професійно-психологічний відбір військових спеціалістів в цілому й саперів зокрема, як одну зі складових системи відбору, що спрямована на виявлення осіб, психологічні, психофізіологічні та професійні здібності яких відповідають вимогам конкретних спеціальностей. Психологічний відбір є одним із важливих резервів і напрямків роботи з підвищення якості діяльності, забезпечення і підтримання високої ефективності й надійності сучасних військово-технічних систем [3].

Професійно-психологічний відбір саперів – виважена та витончена справа. Він є комплексом заходів, що сприяють раціональному розподілу фахівців мінної справи, комплектуванню інженерних підрозділів та забезпечує відповідність психологічних якостей саперів вимогам військово-професійної діяльності (М. Макаренко, О. Хміляр).

У процесі професійно-психологічного відбору саперів необхідним є вивчення їхніх професійно важливих якостей, серед яких *соціальні* (дисциплінованість, психологічна сумісність), *психологічні* (відчуття, сприйняття, увага, емоції, почуття, пам'ять, мислення), *психофізіологічні* (сила, лабільність, урівноваженість, функційна рухливість нервової системи), *психомоторні*; *фізіологічні резерви організму* (здатність організму адекватно адаптуватися до екстремальних умов діяльності).

На думку М. Макаренка, розробку й проведення системи професійно-психологічного відбору саперів мають будувати з урахуванням низки принципів [3]. Одним із них є принцип відносності критеріїв придатності сапера для виконання професійних обов'язків чи навчання. Ці критерії не можуть бути суворо фіксовані, а мають змінюватися залежно від певних умов: а) характеристик системи управління; б) факторів навколишнього середовища; в) допустимого терміну (часу) тренувань та навчання. Звідси випливає необхідність розподілення всіх саперів на три групи: 1) безумовно придатні; 2) умовно придатні; 3) непридатні. Вивчення умов діяльності саперів інженерних підрозділів, яких залучають до розмінування, має носити науково-практичне підґрунтя, основу якого складає професіографія.

Як зазначає О. Хміляр, під час професійно-психологічного відбору саперів військовим психологам слід мати на увазі, що інтенсивність тривожності під час розмінування залежатиме не лише від характеру бойового завдання, але й від індивідуальних особливостей сапера, професійного досвіду, знань, навичок, основних властивостей нервової системи, домінуючих акцентуацій характеру, рівня емоційної стійкості [4].

Для поглибленого вивчення саперів варто використовувати такі методики: «Тенденція до ризикової поведінки», «Ціннісні орієнтації М. Рокіча», «Самооцінка стресостійкості особистості», «Методику визначення типу акцентуації рис характеру та темпераменту» К. Леонгарда–Х. Шмішека, а також розроблену нами анкету «Страхи сапера» [4].

Психологічна підготовка саперів до діяльності в екстремальних умовах. Психологічну підготовку саперів до виконання бойових завдань мають проводити задовго до їх початку, а також складати елемент повсякденного бойового життя й навчання інженерних військ. У системі психологічного забезпечення саперів важливе місце має займати три види психологічної підготовки саперів: загальна, спеціальна і цільова [1; 4].

Загальна психологічна підготовка має на меті формування світогляду, способу життя й мислення сапера, його фундаментальних уявлень про воєнні конфлікти, систему психологічних установок, мотиви, вольових якостей і навичок регуляції власних емоційно-вольових станів. Найважливіше значення має розвиток у саперів такого «Я – образу», що ґрунтується б на впевненості у власному професіоналізмі, спонукав би до систематичного удосконалювання професійних навичок, був основою морального духу.

Найважливішим завданням загальної психологічної підготовки є формування у саперів *бойової стійкості* психіки. Це досягають за допомогою застосування таких *способів* підготовки, як психоедукація, психоакцентоване навчання, участь саперів у ліквідації вибухонебезпечних предметів у повсякденних умовах діяльності, оволодіння цими способами управління своїми психічними функціями, надання невідкладної психологічної підтримки товаришам по службі [5].

Результати дослідження показують, що знання тих психологічних явищ, з якими зіткнеться сапер у бойовій обстановці, дає змогу психологічно підготуватися до зустрічі з екстремальними подіями. Ознайомлення саперів з типами можливих реакцій на бойові стрес-фактори, інформування їх щодо перебігу особистісних страхів, виконуватиме функцію своєрідного «щеплення», що діє за принципом «попереджений – захищений».

Бойова практика показує, що психоедукація – це не та діяльність, яка може здійснюватися або ні. Вона неодмінна умова й найважливіший елемент психологічної підготовки саперів. Вивчення бойової практики саперів наших і закордонних армій показує, що дієвою формою їхньої психологічної освіти є «показ замінованої ділянки місцевості». Перефразовуючи слова відомого американського фахівця з бойової підготовки Р. Рігга, можна сказати, що кращою пам'яткою саперам, які загинули під час розмінування, мало б стати мінне навчальне поле, наближене до бойової дійсності.

Навчальний мінний полігон з викошеною травою, розчищеними стежками, з пофарбованими мінними позначками, смугастими стовпчиками біля дороги, формує перекручене уявлення в саперів відносно справжнього мінного поля. На нашу думку, ці поля мають бути наймоторошнішими і найнеприємнішими місцями. Треба, щоб створена на них ситуація викликала не просто відразу, а за можливістю – страх і жах. До негативних психологічних факторів виконання бойового завдання з розмінування належать небезпека ($15,73 \pm 6,93$), напруженість ($14,90 \pm 3,17$), високий рівень збудження ($14,82 \pm 5,70$), перебільшення загрози для життя й здоров'я ($-27,44 \pm 6,14$), домінування 10 груп страхів, серед яких «стати інвалідом» (96,54), «підірватися на міні» (85,30), «не справитись із бойовим завданням» (68,16), «кліматично-географічні умови» (46,74) та інші.

Результати дослідження засвідчують, що перераховані фактори варто моделювати в процесі бойової підготовки саперів на навчальному мінному полігоні в комплексі, створюючи багатомірну, полімодальну, реалістичну картину небезпечної мінної ділянки місцевості. Таке моделювання не має бути самоціллю. Головне полягає в тому, щоб привчити саперів до самостійних, активних і впевнених дій в умовах підвищених психічних навантажень, забезпечити набуття ними потрібного досвіду подолання труднощів, негативних психічних станів тривоги й страху, формувати в них комплекс таких вольових якостей, як рішучість, самовладання, відвага.

Створення психічної і фізичної напруженості досягають шляхом проведення занять і тренувань у виконанні функційних обов'язків у складних погодно-кліматичних умовах (особистісний страх на рівні 46,74), що властиві регіону майбутніх бойових дій (низькі й високі температури повітря, знижений вміст кисню, інтенсивні опади); оголошенням «про підлив на міні» (85,30), загибель товаришів під час розмінування (83,16), відмови в роботі міношукачів (68,08), виконання поставлених завдань лише за допомогою шупів (49,61), індивідуальне розмінування (57,43); пророблення проходів у мінному полі кожним сапером (34,52) [2].

В якості засобів для моделювання гнітючих психіку саперів факторів бойової ситуації пропонуємо використовувати: а) комплексні системи імітації мінних полів (37,49); б) комп'ютерні тренажери керування мінними полями (37,49); в) застосування вибухових речовин під час розмінування, імітаційних мін, фугасів, гранат, вибухових пакетів, димових шашок, сигнальних й освітлювальних ракет, поодиноких пострілів, джерел сильного світла; в) засоби імітації результатів застосування зброї і боєприпасів (зруйновані об'єкти, ділянки доріг і мости, макети ушкодженої техніки, муляжі трупів (24,03),

собак (19,10), завали, аудіозаписи з криками поранених, яких підірвала міна, контужених, панікерів); г) засоби, застосовувані в реальних бойових умовах (дротові загородження і малопомітні перешкоди, протитанкові та протипіхотні міни, а також міни натискної, натяжної дії, з електричними, хімічними і часовими замикачами тощо) (75,04) [2]. У процесі загальної психологічної підготовки сапер має пізнати й, по можливості, відчувати весь спектр впливів, характерних для бойової ситуації, на його організм і психіку (на зорові, слухові, кінестатичні, дотикові, вестибулярні апарати), навчитися правильно реагувати на них і активно діяти в умовах їхньої ескалації. Найважливішим завданням загальної психологічної підготовки є формування в саперів навичок управління власними психічними станами. Завдання полягає в тому, щоб навчити саперів найпростішим способам психофізичної саморегуляції, заснованих на використанні різних типів подиху, зміни тону м'язової мускулатури, впливу на біологічно активні точки тіла, самопереконавання, самонавіяння, рефлекторного закріплення емоційних станів, психотропних властивостей лікувальних трав і продуктів харчування [4].

Спеціальна психологічна підготовка спрямована на формування й розвиток у саперів психічних функцій, професійних вмінь та навичок, необхідних для ефективного виконання специфічних завдань, обумовлених особливостями їхньої бойової спеціальності. Так, сапер має мати розвинену спостережливість, вміння розмінювати та знешкоджувати саморобні вибухові пристрої (81,93), накладати вибухову речовину на міну зі зведеним стартером (42,18), приборкувати почуття тривоги перед розмінуванням (32,15), контролювати тремор рук у ході розмінування (24,86), правильно маркувати заміновані ділянки місцевості (27,92).

Результати наших досліджень показують високий рівень страху в саперів, коли необхідно виконувати бойове завдання самостійно (57,43), в умовах обмеженого простору (40,27), опираючись лише на свій професіоналізм та досвід. В умовах Південного Лівану досить ефективно проводили роботи з розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, коли сапери діяли в складі «бойових трійок». Під час цього забезпечували раціональне поєднання в їхньому складі озброєння та досвіду кожного сапера. Враховували також фізичні дані, психологічні особливості, рівень тривожності, панівний тип акцентуації, емоційні зв'язки, що склалися між саперами.

Як підтверджує опитування саперів, що брали участь у розмінуванні Південного Лівану, трійка, яка складається з двох досвідчених та одного менш досвідченого сапера, є не лише оптимальним соціально-психологічним осередком, що дає змогу інтенсифікувати процес навчання й виховання саперів до виконання бойових задач, але й забезпечує максимальний успіх на замінованій ділянці місцевості. Саме тому доцільно створювати бойові трійки на тривалий термін. Підбираючи склад трійок, важливо враховувати питання психологічної сумісності. Від того, які стосунки будуть у мікрогрупі, залежатимуть результати психологічної підготовки саперів.

Спеціальна психологічна підготовка саперів має виражену соціально-психологічну спрямованість і передбачає розв'язання таких завдань: 1) здійснення поступового включення в бойові дії новоприбулих саперів з урахуванням їхньої бойової підготовки до розв'язання завдань в умовах конкретної ситуації; 2) врахування психофізіологічних аспектів. За даними М. Макаренка [3], навіть часткова перебудова природних біологічних ритмів функціонування людського організму вимагає 12-14 днів. У цей період адаптації помітно знижуються психологічні можливості людини. Так, увага може погіршуватися на 23%, пам'ять і кмітливість – на 15%. Це означає, що особовий склад, перекинутий у район виконання бойових завдань з пунктів постійної дислокації, що знаходяться на відстані в кілька годинних поясів – дезадаптований. Його психофізіологічні показники знижені на 15-23%. Тому найважливішим завданням психологічної підготовки є швидка психологічна та психофізіологічна адаптація саперів, що прибувають у зону виконання бойових завдань.

За даними наукових розвідок О. Хміляра, невід'ємним елементом психологічного забезпечення є цільова психологічна підготовка саперів до виконання бойових завдань із розмінування. Головним завданням цільової психологічної підготовки саперів є максимальна деталізація динамічного когнітивного образу бойових завдань [1; 4]. Досвід розмінування території Донецької та Луганської областей показує, що сапери ефективно діють там, де командири терпляче й наполегливо пояснюють підлеглим, що, як, коли, в якій послідовності, у взаємодії з ким і де робити. З огляду на те, що перед виконанням бойового завдання свідомість саперів істотно звужена й «завантажена» думками про себе, необхідно робити це чітко, жадати від саперів багаторазового словесного повторення бойового завдання. Не випадково деякі командири підрозділів широко використовують для цього імпровізовані макети майбутнього мінного поля (макети міських кварталів, ділянок місцевості, заміновані тропи).

Оскільки між мотивацією та настроєм людини існують множинні зв'язки й взаємопереходи, формування «вітального», психологічного настрою саперів необхідно виділяти в окреме завдання їхньої психологічної підготовки. Емоційний настрій – це не лише джерело психічної енергії та психологічний механізм залучення саперів до складної діяльності, але й умова якості і дій. Доведено, що сприятливий емоційний стан підвищує ефективність дій сапера на 20%, м'язову силу – до 90%, чутливість зору та

слуху – на 35–65%, дає змогу в 5–10 разів зменшити кількість помилок у їхніх діях. Недооцінка цієї складової психологічного потенціалу саперів призводить до фатальних наслідків [5].

Отже, психологічна підготовка саперів до виконання бойових завдань мають здійснювати за технологією приведення всіх складових психологічного потенціалу саперів у такий якісний стан, що дасть змогу їм ефективно діяти на замінованій ділянці місцевості, зберігати боєздатність і психічне здоров'я під впливом чинників бойової обстановки, які травмують психіку.

Психологічна допомога військовослужбовцям-саперам. У психологічних джерелах поширений погляд на виконання завдань в екстремальних умовах діяльності як на процес безупинної психотравматизації саперів [4]. Справді, бойовий досвід доводить, що як би добре не були підготовлені сапери, яким би вмілим не було керівництво їхніми бойовими групами та розрахунками, ряд із них подекуди не витримують тих психологічних навантажень, яких зазнають під час розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів. На думку В. Яковлева [6], масштаби втрат боєздатності інженерно-саперними підрозділами внаслідок дії психотравмуючого фактору замінованої ділянки місцевості можуть перевищувати обсяг фізичних втрат. Про це свідчать дослідження, проведені нашими попередниками ще під час розмінування радянськими саперами території Алжиру та в ході розмінування радянськими саперами гірських доріг Афганістану протягом всього періоду ведення війни на території цієї країни.

Спостерігаючи тенденцію зростання обсягу психологічних втрат у середовищі саперів у війнах і воєнних конфліктах останніх років, можна зробити висновок про те, що ця тенденція є досить стійкою. Узагальнені результати проведеного нами дослідження під час розмінування території Донецької та Луганської областей свідчать про те, що серед саперів 43% відчували межові фізичні й 61% – межові психологічні навантаження, 82% – постійну утому. 92% саперів перед виконанням бойового завдання відчували психічну напруженість різного ступеня. Близько 78% саперів були нездатні опанувати себе на мінному полі, 80% – підпадали в ході виконання бойових завдань під дію стресу, що ускладнювало їхнє виконання [5].

Сапери, перебуваючи на території Південного Лівану, підпадали під вплив різного роду психотравмуючих стрес-факторів і завжди відчували гостру потребу в психологічній допомозі. Згідно з показниками страху фактору, що травмує психіку кожен із трьох страхів, що увійшов до нього, отримав досить сильне вираження – «отримати психічну травму» (0,72), «захворювання важкою інфекційною хворобою» (0,54), «мертві (загиблі) люди» (0,50) [2]. Психотравмуюча дія того чи іншого стрес-фактору стрімко зростала, в разі якщо сапер отримував поранення, навіть легкої ступені.

Вплив умов, що травмують психіку, замінованої ділянки місцевості на психіку сапера багатогранний. Варто виділити дві групи можливих реакцій і станів саперів у життєнебезпечних ситуаціях: а) з непсихотичною симптоматикою – фізіологічні, психогенні реакції; б) з психотичними розладами (гострі, затяжні реактивні психози). Власне кажучи, вище перераховані можливі рівні патологізації психіки. Сама наявність цих рівнів свідчить, що сапери, які зазнали різного ступеня психотравматизації, мають потребу в якісній психологічній допомозі. У зв'язку з цим ми вважаємо важливим виділити в її структурі два взаємозалежних елементи: а) психологічну підтримку; б) психологічну реабілітацію.

Психологічну підтримку необхідно спрямувати на актуалізацію наявних і створення додаткових психологічних можливостей, які забезпечуватимуть активні дії сапера на мінному полі. У значній мірі виявляти саперів, що потребують підтримки як перед початком, так і в ході розмінування нам допомагала анкета «Страхи сапера». Виходячи зі змісту цієї анкети, до непатологічного невротичного явища ми зараховували реакції на стрес-фактори мінного поля, які проявлялись у надмірному страху мінного поля, напруженості та тривожності. Зокрема, це проявлялося в наступному – «помилитись у виявленні вибухонебезпечних предметів» (0,68); «розмінуванні мін (снарядів) невідомого виробництва» (0,82); «невпевненість в надійності мінпошукової техніки, що є на озброєнні» (0,58); «треморі рук під час розмінування» (0,50), а також у психомоторних змінах, за якими ми спостерігали, теж викликаних страхом – безліччю недоцільних рухів, метушнею, уривчастим мовленням. До названих симптомів можемо додати й такі вегетативні реакції, як часте сечовиділення, дисфункція шлунка й кишківника; нудота, остудний тремор, відчуття нестачі повітря, задухи, спеки тощо.

Психогенні патологічні реакції саперів проявлялися в надмірній загостреності ананкастичних (23,18) й істеричних (22,64) рис акцентуацій характеру. Основним показником того, що симптоматика, яку ми спостерігали, відбивала непсихотичний рівень травматизації сапера, було збереження ним на достатньому рівні критичної оцінки того, що відбувається, й здатність продовжувати роботу з розмінування місцевості.

Власний досвід роботи з саперами, що отримали бойовий стрес під час мінної розвідки місцевості, розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів дає змогу виділити основні способи й засоби їхньої психологічної підтримки (табл. 1).

Таблиця 1

Способи психологічної підтримки саперів під час виконання бойового завдання

Назва групи способів	Зміст способів психологічної підтримки
Комунікативні	<i>Вербальні:</i> а) доведення до саперів мобілізуючої інформації переконання за типом «Ми розмінували і не такі міни, справимось і з цією»; б) підсилення за типом «Ти справишся з цим!.. у тебе досить досвіду»; в) жарти, накази. <i>Візуальні:</i> контакт очима, що схвалюють; жести і міміка. <i>Тактильні:</i> потиск руки, поплескування по плечу, «струшування» та ін. <i>Емоційні</i> – перебування поруч з тим, кому необхідна підтримка у важку хвилину, співчуття, дружня посмішка. <i>Особистий приклад</i> рішучих дій з розмінування.
Організаційно-діяльнісні	Припинення чи ослаблення інтенсивності дії факторів мінного поля, що травмують психіку. Попередження контактів саперів з особами, що підлягали деморалізації. Рішуче управління діями саперів, відволікання їх від психо-травмуючих факторів, постановка чітких завдань на продовження виконання бойових завдань. У крайніх випадках, за неможливості саперів продовжувати виконувати бойову задачу через невгамовний тремор видати мінімальну дозу седативних засобів.

Безпосередньо в ході виконання бойових завдань застосовуються комунікативні й організаційно-діяльнісні способи. Замінована місцевість висуває жорсткі вимоги до засобів психологічної підтримки саперів. По-перше, засоби психологічної підтримки мають бути простими й доступними для застосування. По-друге, результат їхнього впливу не може затримуватися (більше 3–5 хв.). По-третє, вони не мають викликати побічних явищ.

Отже, психологічна допомога саперам під час виконання ними бойових задач з розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів здійснюється у вигляді психологічної підтримки, захисту та реабілітації через збереження, компенсацію та відновлення психологічного потенціалу саперів, що дає змогу їм орієнтуватися в елементах бойової обстановки й у власній особистості, активно діяти й зберігати боєздатність.

Висновки. Запропоновані нами концептуальні основи психологічного забезпечення діяльності саперів організаційно містять три взаємопов'язаних складових елементи: професійно-психологічний відбір, психологічна підготовка та психологічна допомога. Основне завдання професійно-психологічного відбору саперів – всебічно сприяти вибору найбільш професійно придатних осіб, з подальшим їх раціональним розподілом по інженерних підрозділах з метою забезпечення відповідності психологічних якостей саперів вимогам військово-професійної діяльності.

Психологічна підготовка саперів полягає в формуванні в них такого рівня психологічної готовності, який надасть їм можливість ефективно діяти на замінованій ділянці місцевості, зберігати боєздатність й психічне здоров'я під впливом психотравмуючих факторів мінного поля.

Психологічна допомога саперам припускає здійснення комплексу соціальних, психологічних, медичних і організаційних заходів, спрямованих на актуалізацію, мобілізацію, збереження, компенсацію і відновлення психологічних ресурсів саперів відповідно до умов бойових завдань з розмінування. Найбільш ефективно психологічна допомога саперам реалізовувалась у формах психологічної підтримки й соціально-психологічної реабілітації.

Література:

1. Hmilar O. F., Nedviha O. V. The psychology of the professional activity of a sapper. *Pedagogy and Psychology*, VI (65), Issue: 155, 2018. P. 61–63.
2. Недвига О. В. Особливості діяльності саперів під час розмінування території Південного Лівану. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи»*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. С. 131–135.
3. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми. – Інститут фізіології імені О. О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. Київ, 2006. 395 с.
4. Психологічне забезпечення професійної діяльності саперів-мироотворців / В. В. Стасюк, П. Т. Примак, О. Ф. Хміляр. Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. 160 с.
5. Недвига О. В. Особливості прояву індивідуально-типологічних властивостей військовослужбовців-саперів під час перебування на мінному полі. *Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2018. Том I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Випуск 48. Київ, 2018. С. 52–59.
6. Яковлев К. В. Сапер – профессия героическая. 2-е изд., доп. Москва: Воениздат, 1990. 119 с.